

skulle sålunda kunna väntas inom rimlig tid. Denna bok kom dock aldrig ut i fullständigt skick beroende på att den swedbergiska psalmboken indrogs.

Bengt Wahlström.

Recensioner.

Arvastson, Allan: Den Thomander-Wieselgrenska psalmboken, Samlingar och studier till svenska kyrkans historia, 21, Svenska kyrkans diakonistyrelsens bokförlag, Stockholm, 1949.

I sin noggrant utförda studie har författaren givit en god bild av den stora betydelse, som psalmboksrevisionen spelade i 1840- och 1850-talens kyrkliga liv. Man är honom icke minst tacksam för det skickliga sätt, varpå han ställer in psalmboksfrågan i den då dagsaktuella debatten om Thomanders kyrkopolitiska reformprogram.

När den wallinska psalmboken utkom, mottogs den med stor entusiasm i de litterära kretsarna. I gammalpietistiska bygder ex. i Kalmar och Göteborgs stift riktades dock en kraftig kritik mot densamma. Det våldsammaste motståndet mot 1819 års psalmbok kom emellertid från den norrländska nyläsarrörelsen. Representanterna för denna hyperevangeliska rörelse menade sig i psalmboken finna uttryck för en lagisk uppfattning av den kristna tron.

Vid riksdagen 1845 föreslogs i en motion, att en kommitté borde tillsättas för att utröna, om norrlandsläsarna hade rätt i sin kritik. Motionen avsågs. Det är dock väl värt att lägga märke till att prof. Thomander i Lund tillstyrkte motionen,

och att han samma år vid en audiens hos konungen förde läsarledarnas talan.

Resultatet av Thomanders strävanden blev, att Kungl Maj:t beslöt låta domkapitlen i Uppsala och Lund yttra sig över de kyrkliga böckerna. De båda kapitlens skrivelser gävo icke uttryck åt någon önskan att revidera psalmboken. Psalmboksfrågan var dock aktuell i vida kretsar. Den wallinska psalmbokens hätskaste fiende var J. Ternström i Nordisk Kyrkotidning. Det blev emellertid Thomander, som grep sig an med uppgiften att revidera psalmboken. Detta låg fullt i överensstämmelse med hans kyrkliga reformsträvanden. Det thomanderska psalmboksarbetet var framförallt ett »bolagsarbete». Thomander och hans närmaste medarbetare Wieselgren synes ha strävat efter att knyta så många som möjligt till detta arbete. Det är av stort intresse att iakttaga bl. a. C. W. Skarstedts och J. Dillners förbindelser med den reviderade psalmbokens tillskyndare.

Huvudsyftet med den thomanderska psalmboksrevisionen var att skapa en bekännelsefrogen psalmbok men med 1819 års moderna språkdräkt. När psalmboken kom ut av trycket kritiserades den framförallt av liberala färgade tidningar, som i psalmbokens utgivande såg försök att understödja det fanatiska läseriet. På

liberalt håll syntes man närmast generad över att Thomander lånat sig till ett dylikt verk. Av denna orsak vände sig kritiken mångenstädes mot Wieselgren, som ensam fick kläda skott för psalmboksförslaget. Kritiken framförde även kyrkorättsliga synpunkter. Var det rätt, att en officiellt antagen kyrkobok på detta sätt kritiserades och kanske så småningom ersattes av en på privat initiativ utgiven bok?

När frågan om psalmbokens revision togs upp vid riksdagen 1851, led revisionens män ett tydligt nederlag. Kravet på revision hade visserligen blivit framfört, men de som önskat en lindrig revision av wallinska psalmboken i omedelbar anslutning till den thomander-wieselgrenska kunde icke tänkas få sin önskan uppfyllt.

Den thomanderska psalmboken kom att spela sin största roll icke i Sverige utan inom Augustanasynoden i Amerika. De utvandrande läsarna förde med sig en djupt inrotad misstro mot 1819 års psalmbok. Bland svenskarna i Amerika kom den thomanderska psalmboken att vinna en så flitig avsättning, att den slutligen kom att intaga en officiell ställning. Förf. har sammanbragt en del uppgifter från dagens kyrkliga läge i Augustanasynoden. Vid de svenskspråkiga gudstjänster, som ännu firas, användes i de flesta fall den thomander-wieselgrenska psalmboken. Svenskan fyller dock icke någon egentlig praktisk uppgift som kyrkspråk, utan det torde blott vara en tidsfråga, när det helt undantränges av engelskan.

Bengt Wahlström

Johns S. Dalsager: Helsingör St. Mariæ Kirkes Historie 1450—1950.

152 s. H. Hagerups forlag, Köpenhamn.

Sognepresten Johs. S. Dalsager vid Helsingör Maria kyrka har skrivit en krönika över kyrkans och klostrets historia under dess 500-åriga tillvaro. Det är i hög grad historien om livet inom deras murar, delvis också ett stycke herdaminne Kyrkans och klostrets byggnadshistoriska utveckling har tidigare behandlats av Mag. Chr. Axel Jensen.

Den sällsynt vackra tegelkyrkan och det ännu rätt väl bevarade klostret med dess praktfulla Laxmandssal är en av stadens stora sevärdheter vid sidan om Kronbongs slott. Redan därav har Dalsagers krönika intresse för oss svenskar. Därtill kommer att i detta kloster verkade den från sin litterära fejd med Olaus Petri kände karmelitermunken Paulus Helix en märklig man, kritisk både mot lutherdom och mot åtskilligt inom den romerska kyrkan.

En annan förbindelse som väcker intresset att lära känna Helsingörs S:t Maria kyrka är Dietrich Buxtehude, som 23 år gammal valdes till församlingens organist 1660 och stannade där i 8 år. Hans fader var då samtidigt organist i stadens egen, S:t Olai kyrka. Då hade klosterkyrkan länge sedan blivit hov- och garnisonskyrka och kyrka för den tyska församlingen, sedan 1819 har den varit kyrka för den ena av stadens båda församlingar.

Förf. har på grundval av ett rikligt flödande arkivmaterial lyckats ge konkretion åt sin framställning. Icke minst intressanta och värdefulla äro de meddelade inventarieförteckningarna. Förf. ger i det sista kapitlet en glimt av den danska kyrkans liv under den sista okupationen.

A. Adell.

Der Gottesdienst an Sonn- und Feiertagen. Untersuchungen zur Kirchenagende I, 1 Von Joachim Beckmann, Hans Kulp, Peter Brunner, Walter Reindell. 541 s. 1949. Bertelsmann Verlag, Gütersloh.

I föregående årgång av denna tidskrift s. 61 anmäldes den nyutkomna Kirchenagende, som utarbetats av de liturgiska utskotten i Rhenlandet och och Westfalen. Bakom denna låg ett omfattande historiskt undersökningsarbete och en inträngande principiell begründning. Nu har detta undersökningsarbete publicerats och utgivits hos Bertelsmanns förlag. Det är tillika ett stycke lärobok i liturgik, som man kan använda utan sammanhang med den framlagda agendan. Författarna ha utnyttjat det nyaste vetenskapliga materialet.

Huvudsaken för undersökningarna vilar på Peter Brunner, som ingående behandlar det principiella i två kapitel om gudstjänstordningen och om söndagarna i kyrkans år samt om skriftläsningarna. I fråga om de etiskt-dogmatiska problemen utgår förf. från att de gudstjänstliga handlingar, som med tvingande nödvändighet för våra själars salighet äro anbefallda äro de tre: förkunnelse av evangelium, dopet i Faderns och Sönnens och den Helige Andes namn samt nattvarden. »Huvudgudstjänsten» på sön- och helgdagar förbinds därför med Herrns måltid, som ger denna gudstjänst en särskild vikt. Den nyare exegetiken har visat upp sambandet mellan sakramenten och Kristi kropp. Själva nydaningsarbetet för gudstjänstordningarna utgår från den preussiska agendan av 1893 och 1822, från de lutherska gudstjänstordningarna under 1500-talet och från fornkyrkans nattvardsordningar.

De följande undersökningarna äro grundläggande och detaljerade såväl för själva gudstjänstordningen som också för skriftläsningarna samt böckerna. Här är utomordentligt mycket material samlat, lätt tillgängligt och överskådligt. En översiktlig och klar uppsats av Walter Reindell behandlar de sjungna stycken i gudstjänsten. Till sist meddelas en del praktiska anvisningar för den nya agendans införande i församlingslivet.

A. Adell.

Kyrka och konst. Från Sigtunamötet 1949. Diakonistprelsen 1950. Kr. 3:—.

Sigtunamötet 1949 mellan konstnärer och representanter för kyrkan har efterlämnat ett minne i form av fem artiklar, som utgjorde föredrag vid mötet, jämte en inledning av Olov Hartman. Av artiklarna är Evert Palmers om Konst och kult den som säger mest i den svåra frågan. Han redogör för sekulariseringens följder för kyrkligt konstliv och påstår, att endast den imiterande konsten, utan budskap, saknar förbindelsen med kristendomens centrala innehåll. Men allt det andra som skapas, är det inte sekulariserat? Tyvärr blundar man för att kyrkan alltför mycket isolerats från konsten och att samhället i våra dagar övertagit de flesta funktioner, som kyrkan fordom ägde i sitt konstfrämjande. Problemdebatten är ännu osäker. Man måste finna sig i det dystra utgångsläget att det konstverk, som nu för tiden skapas, uteslutande är konst. Men förr var den en del av det religiösa. Sedan dess har konsten sekulariserats med ränässansen och nu slutligen avhumaniserats genom den abstrakta konsten.

Intresset från konstnärernas sida är också obetydligt inte bara beroende på uppdragens blygsamma omfattning utan också på deras radikala (ofta halvkommunistiska) inställning.

B. Cgs.

Hans Preuss: Die Geschichte der Abendmahlsfrömmigkeit in Zeugnissen und Berichten. 300 s. 1949 Bertelsmanns Verlag, Gütersloh.

Erlangen-professorn Hans Preuss framlägger här dokument om nattvardsfromheten från alla århundraden i den kristna kyrkan. Ett rikligt urval av beaktelser och erfarenheter, som alltför ha betydelse för kristenlivet. En klar och kort översikt av nattvardsfromhetens historia inleder samlingen.

A. Adell.

Ilmari Salomies Suomen kirkon historia II. Uskonpuhdistuksen ja puhdasoppisuuden aika, Helsingfors, Otava 1949, 514 s. (Finlands kyrkas historia II: reformation och ortodoxi.)

Länge har man saknat en större framställning av Finlands kyrkohistoria. Elis Bergroths »Suomen kirkko» (»Finlands kyrka»), som en gång varit ett i många hänseenden förtjänstfullt arbete, motsvarar icke längre sitt ändamål. Icke minst den senaste tidens forskningsresultat ha ställt utvecklingen i ett nytt ljus. Man hälsar därför med stora förväntningar den framställning av Finlands kyrkohistoria, som f. d. professorn i kyrkohistoria vid Helsingfors universitet, biskop Ilmari Salomies, håller på att utge. År 1944 utkom första delen av hans »Suomen kirkon historia» (»Finlands kyrkas historia»), som omfat-

tade medeltiden, och i slutet av senaste år utgavs andra delen, vilken behandlar reformationen och ortodoxien. Framdeles skall biskop Salomies ytterligare i tvenne delar behandla tiden från omk. 1700 till våra dagar.

Liksom i den tidigare utgivna delen behandlar biskop Salomies även i den nyssutkomna utvecklingen i Finland mot en vidare allmänkyrklig bakgrund och beaktar därvid i främsta rummet utförligt förhållandena i Sveriges kyrka, av vilken Finlands kyrka ju vid denna tidpunkt utgjorde en del. Författarens stil är ledig och framställningen populär. Välvalda illustrationer öka i detta hänseende bokens värde.

Tyngdpunkten ligger i framställningen av 1500-talet, där behandlingen av Mikael Agricola, Finlands reformator, tilldrar sig ett särskilt intresse. Författaren uppehåller sig ingående vid hans liv, hans författargärning, kristendomsuppfattning och personlighet. Starkt betonas Agricolas humanistiska intressen och hans toleranta inställning till religionsstridigheterna. En särskild uppmärksamhet ägnade reformatorn det liturgiska livet, och i följd hade fyra hundra år förflutit sedan hans mäsas utkom. Då han översatte delar av Gamla testamentet till finska beaktade han i synnerhet sådana böcker, som kommo till användning vid gudstjänsten. I sin bok har Salomies även observerat ett fynd, som nyligen gjorts i Linköpings stiftsbibliotek. Det är fråga om en latinsk lutherpostilla, som ägts av Agricola, och som denne försett med anmärkningar i marginalen. Jämte Agricola är det framför allt biskoparna Martin Skytte och Paul Juusten, som av reformationstidens förgrundsgestalter tilldraga sig uppmärksamhet.

Under senare hälften av 1500-talet träder i Finland i synnerhet den liturgiska striden i förgrunden. Johan III:s liturgiska strävanden funno i hans förra hertigdöme på många håll genklang. Sålunda var den myndige prosten i Storkyro i Österbotten, Jakob Geet, en energisk anhängare av liturgien. Också motreformationen skulle vinna anhängare i Finland och den främsta av dessa var Johannes Jussoila från Raumo. Av särskilt intresse är biskop Ericus Erici Sorolainens omtvistade person. Man har klandrat hans hållningslöshet, men beästes dock i övertygelsen, att han trots alla svårigheter sökte göra det bästa av situationen. Icke minst under de sista åren av sitt liv skänkte han sin kyrka flera värdefulla arbeten, bland dessa en stor finsk postilla — den första i sitt slag. Särskilt uppehåller sig Salomies ytterligare vid särskilda sidor i kyrkans ställning under detta i många hänseenden oroliga och skickelsedigra århundrade. Sålunda dröjer han mera ingående vid försöken till förnyelse på gudstjänstlivets område, reformationstidens litteratur, skolväsendet och ansatserna till en kyrklig arkitektur efter nya riktlinjer.

Medan 1500-talet även i Finland under den senaste tiden inom forskningen tilldragit sig ett icke obetydligt intresse, har det följande århundradet i allmänhet blivit mycket styvmoderligt behandlat. Blott få monografier över ämnen från denna tid ha utgivits. Delvis beror detta på ett bristfälligt arkivmaterial, ehuru i detta hänseende icke så litet finnes i arkiven i Sverige. Biskop Salomies har därför haft en del svårigheter att övertvinna, då det gällt att ge en fylld och mångsidig bild av 1600-talet. Framställningen blir i främsta rummet en biskoparnas historia. Dessa

voro givetvis mycket imponerande gestalter. Medryckande och mycket detaljerat tecknas den energiske Isak Rothovius, grundläggaren av det ortodoxa kyrkoskicket i Finland. Under hans tid utkom den första fullständiga finska bibelöversättningen, 1642 års bibel. Rothovius efterträddes av den milde och fromme Eskil Petraeus som ägde ett varmt intresse för finska språket och utgav en finsk grammatik. På denne följde åter den begåvade Johannes Terserus, en av 1600-talets stora begåvningar och kraftgestalter. För sin enligt vår uppfattning obegripliga irrlärlighet, men som man också velat göra gällande på grund av politiska skäl, var denne tvungen, att lämna sin biskopsstol, men erhöll snart åter upprättelse, då han blev biskop i Linköping. Ingående uppehåller sig Salomies vid de spännande teologiska tvistigheterna mellan Terserus och »wittenbergaren» Svenonius, vilka genom fynd för några år sedan ställts i ny belysning. Den sista i raden av de stora 1600-tals biskopar Salomies behandlar, är Johan Gezelius den äldre, som lade mera än någon annan en fast grund för folkbildningen i Finland. Författaren avslutar ortodoxiens tid med denna biskop, vilken dog 1690. Visserligen uppträdde redan två år tidigare en första radikalpietist, den abnorme Ullstadius, och ställde till förargelse i Abo domkyrka samt bebådade härigenom en ny tid i Finlands kyrka. Men man kan diskutera, huruvida icke stora nordiska kriget lämpligare borde anses innebära en viktig vändpunkt i den kyrkliga utvecklingen i Finland än tiden kring 1690. Då skulle även Gezelius den yngre, som i stort sett fortsatte sin faders verk, komma att räknas med till ortodoxiens skede i Finlands kyrka.

En särskild uppmärksamhet ägnar

biskop Salomies utvecklingen i östra Finland. Redan under Gustav Vasas tid hade Åbo stift uppdelats i tvenne stift, men under Johan III:s tid hade det östliga stiftet, Viborgs stift, åter förenats med Åbo. Då genom freden i Stolbova nya områden fogats till riket, upprättades Viborgs stift på nytt. Av biskoparna i Viborg förtjänar Peter Bång ett särskilt intresse. Men även den grekisk-ortodoxa kyrkan tilldrar sig nu en speciell uppmärksamhet.

Salomies avslutar också behandlingen av ortodoxiens tid med en skildring av särskilda sidor i 1600-talets kyrka i Finland. Härvid väntar man måhända en tydligare karakteristik av det gamla lutherska kyrkolivet, dess kollektiva särdrag och förankring i den gamla nordiska bondekulturen. Här föreligga uppgifter, som en detaljforskning ännu har att klargöra, förrän man kan uppnå en enhetlig totalbild. Man är ju ofta benägen att bedöma ortodoxiens tid ur en snäv väckelsefromhets synvinkel. Man ser då i densamma enbart död formalism och behårdad renlärighet. Uppdelningen av 1600-talets teologer i ortodoxa, synkretister och praktisk-bibliska, vilken indelning går tillbaka på Herman Råberghs framställning av teologiens studium vid

Åbo akademi, är knappast riktig. Även här föreligga ytterligare forskningsuppgifter. Träffande är däremot Salomies' påpekande, att den finska religiösa litteraturen, med undantag av bibelöversättningen 1642 och den reviderade bibeln 1685, upplevde en nedgångsperiod.

Slutintycket av Salomies' bok är gott. Man läser den sakliga, välavvägda framställningen med behållning och väntar med spänning på fortsättningen.

W. A. Schmidt.

Fyrbåken i urskogen. Albert Schweitzer i Lambarene 1925—1950, Under redaktion av Greta Lagerfelt. Lindblads förlag. 279 s. Hft 9:50.

I denna bok kommer Schweitzer själv till tals genom att man får följa hans missionärsarbete, i brev som han själv eller hans medarbetare därute skrivit. Det är en uppfriskande läsning, som ställer mannen bakom jätteverket i hög relief inför läsaren. Också den som blott känner Schweitzer från hans musikaliska insatser har gott av att lära känna denna sida av hans verkliga mångsidiga väsen.

A. A.